

Ростислав Соса

Народився 1956 року на Тернопільщині. Закінчив географічний факультет Київського державного університету імені Тараса Шевченка (1979). Доктор географічних наук (2004), лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки (2009). Директор Державного науково-виробничого підприємства «Картографія», головний редактор науково-технічного журналу «Вісник геодезії та картографії», президент Української картографічної асоціації. Опублікував більше 200 наукових праць (зокрема 9 монографій, 1 підручник для вищої школи) з проблем розвитку та становлення національної картографії, історії картографування України.

КАРТОГРАФІЧНА СКЛАДОВА РОЗМЕЖУВАННЯ КЕРЧЕНСЬКОЇ ПРОТОКИ

Невирішеним питанням українсько-російських переговорів щодо делімітації державного кордону між Україною і Російською Федерацією залишається розмежування Азовського моря та Керченської протоки. Дискусії українських і російських фахівців з міжнародного права відносно правового статусу Азово-Керченської акваторії, а згодом тривалі переговори з цього питання офіційних делегацій завершилися підписанням Договору між Україною та Російською Федерацією про українсько-російський державний кордон від 28 січня 2003 р., в якому згадується статус Азовського моря та Керченської протоки як внутрішніх вод двох держав.

Одностороннє спорудження російською стороною у 2003 році, без погодження з українськими владними структурами, дамби поблизу українського острова Коса Тузла привело до різкого погіршення стосунків між державами. Складний переговорний процес сторін завершився укладанням Договору між Україною та Російською Федерацією про співробітництво у використанні Азовського моря та Керченської протоки від 24 грудня 2003 р. У першій статті Договору зафіксовано, що «Азовське море та Керченська протока історично є внутрішніми водами України і Російської Федерації». Ратифікований 20 квітня 2004 року

Парламентами обох держав Договір визначає основи правового режиму Азовського моря та Керченської протоки. Про розмежування Керченської протоки між Україною та Росією згаданому документі взагалі не зазначається, оскільки переговорні сторони відстоювали різні позиції. Лише на українсько-російських переговорах у березні 2004 року за пропозицією української делегації сторони дійшли згоди щодо необхідності проведення державного кордону не тільки в Азовському морі, але й у Керченській протоці. Нині основним питанням українсько-російських переговорів є визначення лінії проходження державного кордону у цих місцях.

Проблема розмежування Керченської акваторії, крім суто правових аспектів, тісно пов'язана зі сферою картографії. Саме картографічній складовій у вирішенні питання проходження українсько-російського кордону присвячена наша стаття.

Перед тим як перейти до викладу основного матеріалу доречно зазначити, що з Керченською протокою пов'язана найдавніша пам'ятка геодезичних робіт періоду Київської Русі — так званий Тмутороканський камінь. Його відкрила перша група запорозьких козаків, яка переселилася на Кубань наприкінці серпня або на початку вересня 1792 року, розбираючи стару турецьку фортецю на березі моря біля Таманської станиці. Знахідка цього каменю викликала великий інтерес істориків і філологів, оскільки на ньому було висічено напис староруською мовою, це один із найдавніших з відомих письмових пам'яток періоду Київської Русі. Тмутороканський камінь був поставлений в ознаменування важливої тогочасної події — першого геодезичного вимірювання віддалі від Тмуторокані (Тамань) до Корчева (Керч). Дешифрування напису українською мовою має такий вигляд: «У літо 6576 (1068 р. н. е.) Гліб князь міряв морем по льоду від Тмуторокані до Корчева 14 тисяч сажнів».

Після розпаду СРСР адміністративний кордон між колишніми радянськими республіками УРСР і РРФСР набув статусу державного кордону між Україною та Росією. Це відповідає нормам міжнародного права, двостороннім угодам і нормам національних законодавств України та Російської Федерації. У Договорі про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією від 31 травня 1997 р. сторони зобов'язались поважати територіальну цілісність один одного та «підтверджують непорушність існуючих між ними кор-

донів» (стаття 2)¹. Це положення не виокремлює відмінностей при проходженні державного кордону сушею чи водними просторами і стосується всього українсько-російського кордону. Постановою Верховної Ради Російської Федерації «Про порядок введення в дію Закону РФ «Про Державний кордон Російської Федерації» від 1 квітня 1993 р. передбачено, що до укладання договорів про проходження державного кордону з суміжними державами, надати кордону Російської Федерації з колишніми союзними радянськими республіками статус державного кордону (п. 2)².

Державні кордони та адміністративні межі графічно зафіксовані на численних картографічних матеріалах, що регулярно видавалися в радянські часи. Тому не має жодних складностей щодо проведення державного кордону між Україною та Росією в Керченській протоці по лінії адміністративного кордону між УРСР та РРФСР. Таку позицію послідовно займає українська сторона відносно делімітації морського державного кордону в цій протоці.

Проблема розмежування в Керченській протоці передусім пов'язана з розташованим у ній островом Коса Тузла. Державний кордон, що підтверджується відповідним зображенням на різноманітних картах, атласах проходить між островом Коса Тузла і Таманським півостровом, а судноплавний шлях у Керченській протоці — між островом і Кримським півостровом. Тому російським суднам, проходячи Керченською протокою, доводиться заходити в українську морську державну територію, що передбачає сплату відповідних лоцманських і каналних зборів за проходження. Саме це не сприймається сусідньою державою й є основною причиною затягування процесу делімітації державного кордону в протоці.

На перших відомих картах Тузла зображувався як острів. Існує багато російських карт XVII–XIX ст., на яких коса, що відходить від Таманського острова в бік Керченської протоки, складається з ланцюжка островків³. Лише наприкінці XIX ст. острів частково з'єднався з Таманським півостровом. Проте відомим фактом є те, що Постановою ВЦВК № 1727 від 13 серпня 1922 року коса Тузли (острів Середній) було включено до складу Кримської області⁴. 1925 року сильний шторм розмив косу, утворивши протоку, яка в наступні десятиліття досягла ширини 4 км. Враховуючи наявність вищезазначеної Постанови ВЦВК

від 1922 року, можна припустити, що ще до розмиву, вона не була суцільною, а складалась з окремих островів. Або спогади про розмиття коси в 1925 році є не точними.

Указом Президії Верховної Ради РРФСР від 7 січня 1941 року острів Коса Тузла (тодішня назва згідно Указу — острів Середня Коса (Тузли)) було віднесено із Темрюкського району Краснодарського краю до складу Кримської АРСР і підпорядковано в адміністративно-господарському відношенні Керченській міській Раді депутатів трудящих. Після депортації з території Кримського півострова кримських татар Указом Президії Верховної Ради СРСР від 30 червня 1945 року замість автономії було створено Кримську область. Згідно з ще одним Указом від 19 лютого 1954 року «Про передачу Кримської області зі складу РРФСР до складу УРСР» Кримський півострів із відповідними морськими ділянками став частиною УРСР. В Указі від 19 лютого 1954 року зазначалося про «спільність економіки, територіальну близькість та тісні господарські зв'язки між Кримською областю і Українською РСР».

Острів Коса Тузла порівняно невеликий. До появи дамби, спорудження якої розпочалось російською стороною наприкінці вересня 2003 року, його довжина становила майже 7 км, максимальна ширина — 600 м, висота поверхні над рівнем моря не перевищує 4 м. Незначна глибина протоки між островом Коса Тузла та Таманським півостровом, що в середньому становила 30–90 см, дозволила російським будівельникам швидкими темпами споруджувати дамбу (100 м за добу). Незважаючи на рішучі протести української сторони, лише після телефонної розмови 23 жовтня 2003 року Президентів Л. Кучми та В. Путіна будівництво дамби було зупинено (до лінії державного кордону залишилось 102 м, довжина дамби уже становила 3750 м). Невеликий проран, що залишився після припинення робіт з будівництва дамби, за два роки збільшився в кілька разів, море розмило майже кілометр острова і його довжина зменшилася.

Повернемось до практики картографування в радянські часи, оскільки для нас важливим є достовірність і точність відображення на картах до 1991 року адміністративного кордону між Українською РСР та Російською РФСР.

У СРСР картографічна діяльність була жорстко регламентованою, особливо у післявоєнний час. Основні картографічні роботи виконували три відомства: державна цивільна картогра-

фо-геодезична служба (топографічне картографування своєї території, випуск карт для широких верст населення), військово-топографічна служба Збройних сил СРСР (топографічне картографування зарубіжної території, картографічне забезпечення виконання робіт з делімітації та демаркації державного кордону), навігаційна служба Військово-Морських сил (морські навігаційні карти). У сфері забезпечення потреб держави та оборони топографічними й іншими картами цивільна, військова служби тісно співпрацювали. Зазначимо, що організаційно державна картографо-геодезична служба (Головне управління геодезії та картографії при Раді Міністрів СРСР) належали військово-промислому комплексу та й режимні обмеження в картографії були досить високими.

З метою поліпшення організації та збільшення обсягів виконання топографо-геодезичних і картографічних робіт ще у 1935-му, 1938 роках проходять реорганізації державної картографо-геодезичної служби СРСР. З того часу починається поступова монополізація державою картографічних робіт, впроваджується система державного геодезичного нагляду, що покликана забезпечити централізований облік проведення всіх картографічних робіт і підвищення їх якості. Після створення в 1967 році Головного управління геодезії та картографії при Раді Міністрів СРСР (ГУГК СРСР) на всій території СРСР для виконання контролюючих функцій було організовано мережу Територіальних інспекцій державного геодезичного нагляду (ТІДГН), а в Москві для проведення єдиної технічної політики у питаннях концентрації, обліку, збереження і використання топографо-геодезичних і картографічних матеріалів — створено Центральний картографо-геодезичний фонд (ЦКГФ). Одночасно посилюються режимні обмеження в галузі геодезії та картографії.

Положенням про Головне управління геодезії та картографії при Раді Міністрів СРСР передбачено, що, здійснюючи керівництво топографо-геодезичними та картографічними роботами, ГУГК СРСР забезпечує в установленому порядку правильне графічне накреслення на картах державних кордонів Союзу РСР та іноземних держав, меж шельфу СРСР, адміністративних меж республік, країв, областей та районів.

Державні кордони та політико-адміністративні, адміністративні межі особливо докладно показані на топографічних і по-

літико-адміністративних картах радянського періоду. Для їх створення військовим та цивільним відомствами було напрацьовано численні інструкції, настанови з проведення топографічних знімань і створення топографічних карт, які видавалися в установлених масштабах⁵. ГУГК СРСР налагодив регулярний випуск адміністративних обласних карт, достатньо уніфікованих і стандартизованих за змістом, зображувальними засобами, відповідно до вимог створеної союзної інструкції з укладання та видання адміністративних карт автономних республік, країв, областей⁶.

Карти, які готувалися до видання в СРСР, проходили попередню експертизу в ТІДГН щодо правильності та достовірності відображення елементів змісту карти, можливості опублікувати інформацію. Таку процедуру (цензуру) проходили всі карти: темні топографічні та тематичні, тематичні для службового використання, тематичні для відкритого опублікування (політико-адміністративні й адміністративні, туристичні, навчальні тощо).

Разом з організацією ТІДГН з метою систематичного врахування змін, що відбуваються на місцевості, для відображення їх на топографічних й інших картах, які укладаються та готуються до видання, впроваджено інститут ведення чергової довідкової карти масштабу 1:100 000. У відповідності до Положення про Головне управління геодезії та картографії при Раді Міністрів СРСР та Положення про державний геодезичний нагляд СРСР, що затверджені постановами Кабінету Міністрів СРСР, Положень про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою, затверджених Указами Президій Верховних Рад союзних республік СРСР було розроблено інструкції по черговій карті⁷. Останні встановлювали порядок збору офіційних даних з політико-адміністративного устрою та новобудов і ведення чергування цих елементів на топографічній карті масштабу 1:100 000 на територію СРСР. Чергування проводилось на аркушах топографічної карти масштабу 1:100 000 останнього року видання на період між виданнями цього аркушу. Одними з найголовніших цілей ведення чергування було забезпечення правильності відображення на картах, що видаються, державного кордону СРСР у відповідності з міжнародними договорами та матеріалами демаркацій і редемаркацій, а політико-адміністративного поділу СРСР — у відповідності з Указами Президій Верховних Рад СРСР, союзних і автономних респуб-

блік та Постановами виконавчих комітетів крайових, обласних Рад народних депутатів, а також своєчасного відображення на картах, що видаються ГУГК СРСР, адміністративно-територіальних перетворень (зміни адміністративного значення населених пунктів, їх типу, перейменувань тощо).

Отже, важливим нормативно-правовим документом, що вказує на положення та наявність республіканського адміністративного кордону між союзними республіками СРСР, який набув тепер статусу державного кордону між Україною та Російською Федерацією, є чергова карта масштабу 1:100 000.

Згадана карта, на якій показано проходження кордону в акваторії Керченської протоки, створена на основі топографічної карти масштабу 1:100 000, яка укладена в 1967 році та видана 1969-го. На карті графічне зображення державних кордонів, адміністративних кордонів між союзними й автономними республіками, адміністративних меж між країнами, областями та адміністративними одиницями першого порядку на іноземній території показано відповідно до вимог чинних на той період нормативно-технічних документів⁸. Згодом на топографічних картах кордон зображували групою ланок з розривом, якщо лінія кордону співпадала з лінійними об'єктами (шляхами, ріками, протоками, проливами тощо) і умовним знаком без розривів, якщо лінія кордону не співпадала з лінійними об'єктами місцевості. Групами ланок, з відображенням всіх поворотів, які виражаються у масштабі карти, зображали також кордони, що проходять великими водними просторами (морях, водосховищах, великим озерах)⁹.

На черговій карті масштабу 1:100 000 графічне зображення республіканських кордонів між УРСР (Кримська область) та РРФСР (Краснодарський край) завірене внизу підписами відповідальних посадових осіб: «Правильность графического начертания администр. границ Крымской области по состоянию на 25.XII.1972 г. удостоверяю: Зам. председателя Крымского облисполкома В. Семенчук» (підпис, печатка), «Правильность графического начертания границ Краснодарского края по состоянию на 25.XII. 1972 г. удостоверяю: Заместитель председателя Краснодарского крайисполкома Н. Елисеев» (підпис, печатка). Документ датований 18 червня 1973 року та відповідає вимогам «Инструкции по дежурной карте масштаба 1:100 000», що затверджена ГУГК СРСР 18 березня 1971 року⁷. Таким чи-

ном адміністративний кордон у Керченській протоці відмежовує морську ділянку навколо острова Коса Тузла від прибережних вод Таманського півострова РРФСР, підтверджуючи тим належність острова Коса Тузла до УРСР і проходження лінії кордону на цій ділянці Керченської протоки.

Як відомо, сучасна лінія кордону у Керченській протоці з'явилася вперше на черговій карті у 1958 році, коли керівництво Центрального картографо-геодезичного фонду ГУГК МВ С СРСР розпорядилося врахувати зміни щодо проходження адміністративної межі (після 1954 року — кордону між союзними республіками) згідно Указу Президії Верховної Ради РРФСР від 7 січня 1941 року «О причислении острова Средняя Коса (Тузлы) из Темрюкского района Краснодарского края в состав Крымской АССР». На цій черговій карті масштабу 1:100 000, що представляла собою номенклатурний аркуш L-37-98. Тамань (Третє видання 1952 року), на якому при перевиданні ще не було враховано зміни адміністративно-територіального поділу від 7 січня 1941 року, внесено відповідні зміни¹⁰. На ній закреслено групи ланок умовних знаків ще адміністративної межі між Кримською АРСР і Краснодарським краєм, які проходили між островом Коса Тузла та Кримським півостровом, і відповідали адміністративно-територіальному устрою РРФСР до 7 січня 1941 року, нанесено групи ланок умовних знаків вже адміністративного кордону між УРСР і РРФСР з врахуванням адміністративно-територіальних змін від 7 січня 1941 року та 19 лютого 1954 року. Кордон між союзними республіками став проходити між островом Коса Тузла та Таманським півостровом, отримавши сучасну конфігурацію.

Наявні картографічні матеріали свідчать, що кордони між союзними республіками СРСР, а також адміністративні межі автономних республік, областей, районів зображувалися на картах лише відповідно до їх графічного нанесення на черговій карті. Тому в практиці картографічного виробництва в СРСР іншого проходження кордонів і адміністративних меж не могло бути. Особливо докладно кордони між союзними республіками зображувалися на топографічних і політико-адміністративних картах.

-
- ¹ Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією від 31 травня 1997 р. // Офіційний вісник України. — № 20. — С. 518.
 - ² Ведомости Съезда народных депутатов Российской Федерации и Верховного Совета Российской Федерации. — 1993. — № 17. — С. 594.
 - ³ *Травников А. И.* Коса Тузла и стратегические интересы России / А.И. Травников. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2005. — С. 112–113.
 - ⁴ *Там само.* — С. 220.
 - ⁵ *Сосса Р.І.* Топографічне картографування території України (1920–2002 рр.): Бібліографічний покажчик / Р.І. Сосса. — К.: ДНВП «Картографія», 2003. — 128 с.
 - ⁶ *Сосса Р.І.* Картографування адміністративно-територіального устрою радянської України у міжвоєнний період / Р.І. Сосса // Регіональна історія України. — 2010. — Вип. 4. — С. 149–166.
 - ⁷ Инструкция по дежурной карте масштаба 1:100 000. — М., 1971; Инструкция по дежурной справочной карте масштаба 1:100 000. ГКИНП — 17-213-88. — М., 1988.
 - ⁸ Наставление по составлению и подготовке к изданию топографических карт масштабов 1:10 000, 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000. — М.: РИО ВТС, 1960. — 140 с.; Условные знаки, образцы шрифтов и сокращения для топографических карт масштабов 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000. — М.: ВТУ ГШ ВС СССР, 1959. — 80 с.
 - ⁹ Руководство по картографическим и картоиздательским работам. Часть 1. Составление и подготовка к изданию топографических карт масштабов 1:25 000, 1:50 000, 1:100 000. — М: РИО ВТС, 1978. — С. 96.
 - ¹⁰ *Травников А.И.* Зазнач. праця. — С. 254, 256.

